

तेविसावी

आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद, पुणे

देश आणि विदेशातील विविध क्षेत्रातील

पुरुष कर्तृत्वाचे योगदान

**The Contribution and Achievements of Men
in Various Spheres at National and
International Levels**

संपादक

- लुदमिला सेकाचेव्हा ● डॉ. विठ्ठल शिवणकर ● डॉ. स्नेहल तावरे
- डॉ. टी. एस. भोसले ● डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे ● डॉ. संजय नगरकर

स्नेहवर्धन प्रकाशन

पुणे

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system or transmitted in any form or by any means (electrical, mechanical, photocopying, recording or otherwise) without the prior written permission of the author or publisher. Any person who does any unauthorized act in relation to this publication may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.

४० स्नेहवर्धन प्रकाशन क्र : १४०७

४० देश आणि विदेशातील विविध क्षेत्रातील पुरुष कर्तृत्वाचे योगदान
The Contribution and Achievements of Men in Various
Spheres at National and International Levels

४० प्रकाशक आणि मुद्रक :

डॉ. स्नेहल तावरे

स्नेहवर्धन, ८६३ सदाशिव पेठ, महात्मा फुले सभागृहामागे,
पुणे ४११०३०.

स्थिरसंवाद : (०२०) २४४७ २५ ४९ / २४४३ ६९ ६९

भ्रमणसंवाद : ९४२३६४३१३१ / ९०७५०८१८८८

ई मेल : snehaltawre@gmail.com

४० © S.R.I.

४० प्रथमावृत्ती : १७ डिसेंबर २०२२

२३ वी आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद, पुणे

४० मुखपृष्ठ : संतोष धोंगडे

४० अक्षरजुळणी व मुद्रणस्थळ : स्मिता टाइपसेटर्स, पुणे ३०

४० ISBN 978 - 93 - 91033 - 39 - 2

४० पृष्ठसंख्या : १७१

४० मूल्य : ₹ २५०/-
\$ 4

अनुक्रमणिका

- पुरुष कर्तृत्वाच्या निमित्ताने... – संपादक / ७
- १. यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक व सामाजिक विकासातील योगदान डॉ. पी. बी. पाटील / ९
- २. प्रतिसरकार संस्थापक, समाजसुधारक क्रांतिसिंह नाना पाटील डॉ. राजेंद्र सोनावले / १६
- ३. राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षण क्षेत्रातील योगदान डॉ. सचिन चव्हाण / १९
- ४. ...तरीही आगरकर उरतात ते कोणते? डॉ. शीतल पाटील / २५
- ५. कोयना जलविद्युत प्रकल्पाच्या निर्मितीत मा.यशवंतराव चव्हाण व लोकनेते बाळासाहेब देसाई यांचे योगदान प्रा. डॉ. विश्वनाथ पवार / २९
- ६. सातारचे प्रतिसरकार : स्वातंत्र्य संग्रामाच्या इतिहासातील एक सुवर्णपान प्रा. डॉ. अशोक खाडे / ३४
- ७. कॅप्टन रामभाऊ लाड : तुफानी स्वातंत्र्यसेनानी प्रा. डॉ. गौरी पाटील / ३९
- ८. स्वातंत्र्यसैनिक रामचंद्र विठ्ठल पुदाले (सूर्यवंशी) यांच्या जीवनकार्याचा आढावा प्रा. प्रतिभा पुदाले / ४६
- ९. क्रांतिकारकांचे कृतिशील वारसदार : स्व.कॉम्रेड शिवाजी दौंडे (अण्णा) प्रा. आशा मडावी / ५०
- १०. महात्मा जोतीराव फुले यांचे कृषीविषयक विचार आणि भारतीय शेतकऱ्यांच्या वर्तमानकालीन समस्या प्रा. अनिता ममल्य्या / ५५
- ११. महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचे अस्पृश्यता निवारणाचे कार्य प्रा. धनेश गवारी / ६३
- १२. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे देशाच्या जडणघडणीतील योगदान प्रा. युवराज साबळे / ७२
- १३. पुरोगामी विचारांचे सामाजिक सेवक - मा. व्ही. वाय. (आबा) पाटील प्रा. सतीश मस्के / ७७
- १४. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज : सर्वांगपूर्ण राष्ट्रपुरुष प्रा. स्वाती मगदूम / ८२

१५. व्यवस्थापनातील जागतिक गुरू - प्रा. बबन पाटील / ९०
डॉ. सी. के. प्रल्हाद
१६. सावित्रीबाई फुले व समाज परिवर्तन प्रा. सागर कुंडले / ९४
१७. महात्मा जोतीराव फुले - प्रा. दिलीप कोने / ९९
कृतिशील समाजसुधारक
१८. प्रेमचंद - साहित्यिक जीवन एवं डॉ. काकासो भोसले / १०५
साहित्य में योगदान
१९. महान साहित्यकार रवींद्रनाथ टैगोर डॉ. नितीन कुंभार / १०८
20. Dr. Patangrao Kadam Dr. Tanaji Bhosale / 112
A Great Social Reformer Abhijit Mane
& Educationalist
21. Shashi Tharoor's Dr. Ujjwala Patil / 116
Contribution to Indian
Novel in English
22. The Indian Statistician : Dr. Neeta Patil / 121
Dr. Vasant Shankar Ms. Priyanka Jirge
Huzurbazar (1919-1991)
23. Yashwantrao Dr. Ashwini Tatumgade / 127
Chavan : A Literary Genius
24. The Indian Biochemist : Anita Mamlayya / 132
Har Gobind Khorana
25. The Legendary Tribal Sneha Wagh / 141
Freedom Fighter
26. Noble Laureate Ms. Namrata Kamble / 145
Dr. John Bannister
Goodenough, an outstanding Visionary,
an Extraordinary Scientist!
27. Contribution of Mr. Prashant Kundalik / 150
Stephen Hawking's
in Physics
28. Sigmund Freud : Ms. Shubhangi Lavate / 154
The Father of Modern
Psychology
29. Karmaveer Bhaurao Mr. Santosh Shinde / 164
Patil : A legendary personality
30. Dr. A. P. J. Ms. Bhagyashree Jamadale / 168
Abdul Kalam

व्यवस्थापनातील जागतिक गुरू -

डॉ. सी. के. प्रल्हाद

- प्रा. बबन धोंडीराम पाटील

अत्यंत कमी जणांना खऱ्या अर्थाने मॅनेजमेंट गुरू म्हणता येईल, त्यातली काही निवडक नावे म्हणजे पीटर ड्रुकर, फिलीप कोटलर आणि त्याच तोडीची असामान्य बुद्धिमत्ता आणि विचारक्षमता लाभलेले डॉ. सी. के. प्रल्हाद. हे पराकोटीचे व्यासंगी, द्रष्टे आणि खरंच ज्यांच्या अंगी गुरूस्थानी असण्याची पात्रता असावी असे हे व्यवस्थापन विषयातील तत्त्वज्ञानी होत.

दिनांक ०८ ऑगस्ट १९४१ रोजी त्यांचा जन्म तमिळनाडूमधील कोईम्बतूर या गावी झाला, तसेच त्यांचे नावही गावावरूनच कोइम्बतूर ठेवण्यात आले. लहानपणापासूनच कुशाग्र बुद्धीचे होते. वयाच्या एकोणीसाव्या वर्षी चेन्नई मधील लोयोला महाविद्यालयातून त्यांनी भौतिकशास्त्राची पदवी प्राप्त केली आणि लगेच ते युनियन कार्बाईड या अमेरिकन कंपनीमध्ये रुजू झाले. या कंपनीमधील चार वर्षांच्या अनुभवानंतर राजीनामा देऊन पुढील उच्चशिक्षणासाठी इंडियन इंस्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट म्हणजेच आय.आय.एम. अहमदाबाद येथे व्यवस्थापनशास्त्र शाखेत पदव्युत्तर अभ्यासक्रमास सुरुवात केली. या नामांकित शिक्षण संस्थेच्या प्रथम तुकडीचे ते पदवीधर स्नातक होते. आणि याच वर्षी सुवर्णपदकाचे मानकरी ठरून आपली शैक्षणिक चुणूक त्यांनी दाखवून दिली होती. पुढे त्यांनी याच शिक्षण संस्थेमध्ये ज्ञानदानाचे कार्यही केले; पण मुळातच अफाट बुद्धिमत्तेच्या या व्यक्तीने इथेच न थांबता पुढील शिक्षणासाठी देशाबाहेर जाण्याचे ठरविले आणि शिक्षकी पेशा सोडून ते अमेरिकेतील हार्वर्ड या जगविख्यात विद्यापीठामध्ये वयाच्या पस्तिशीमध्ये संशोधनकार्यासाठी निघून गेले. येथे त्यांनी बहुराष्ट्रीय व्यवस्थापन या विषयात संशोधनकार्य करून याच विषयावर अनेक शोधनिबंध सादर केले. पुढे त्यांनी १९७५ साली हार्वर्ड विद्यापीठाची अत्यंत सन्मानाची 'डॉक्टर ऑफ मॅनेजमेंट सायन्स' ही पदवी संपादन केली. आणि पुन्हा मायदेशी परत येण्याचा निर्णय घेतला.

दरम्यान भारतातील राजकीय घडामोडी अत्यंत गतीने बदलून आणीबाणी लागू झाली. त्यामुळे पुन्हा त्यांनी आपला शिक्षकी पेशा निवडला; पण १९७७ देश आणि विदेशातील विविध... पुरुष कर्तृत्वाचे योगदान ८५ ९०

साली आणिबाणी उठताच ते अमेरिकेतील मिशिगन विद्यापीठातील रॉस महाविद्यालयात व्यवस्थापन विषयाचे प्राध्यापक म्हणून रुजू झाले. त्यानंतर मात्र त्यांनी मागे वळून पाहिलेच नाही. एकंदरच उच्चभू समजल्या जाणाऱ्या कॉर्पोरेट जगतात आणि व्यवस्थापन शास्त्रातील नावीण्यपूर्ण प्रयोगासाठी अत्यंत सुयोग्य वातावरण असलेल्या अमेरिकेत त्यांच्या बुद्धिमत्तेची चुणूक दिसून आली.

‘कोअर कॉम्पिटन्स’ या अलीकडील काळात कंपन्यांच्यामध्ये प्रचलित झालेल्या संकल्पनेचे तेच मूळ जनक आहेत. भारतीय वंशाची ही हुशार व्यक्ती अमेरिकेतील नावाजलेल्या महाविद्यालयात व्यावसायिक व्यूहरचना या विषयाची प्राध्यापक म्हणून कार्य करू लागले. त्यानंतर त्यांनी हार्वर्डबिझनेस रिव्ह्यू या प्रतिष्ठित नियतकालिकात अनेक लेख आणि शोधनिबंध लिहित राहिले. कोअर कॉम्पिटन्स या विषयावर भरपूर लिखाण केले. आणि व्यवस्थापन जगतातील विविध ठिकाणी प्रकाशझोतात आले. व्यवस्थापन ही विद्याशाखा शास्त्र आणि कला या दोघांच्याही मध्यस्थानी असल्याचे त्यांच्यामुळेच आणखी गडदपणे नमूद झाले.

या सर्व विषयांच्या बाहेर जाऊन कागदोपत्री असणाऱ्या संकल्पना प्रत्यक्षात कशा उतरतील याविषयी त्यांनी कार्य चालू केले आणि यामधूनच अर्थशास्त्र, सांख्यिकी, आणि मानसशास्त्र या सर्वांचा अनोखा संगम करून व्यवस्थापनातील समाजोपयोगी संकल्पना त्यांनी जगासमोर सादर केल्या.

प्राबल्याचे तर्कशास्त्र आणि सह-सृजन या आणखी दोन नवीन संकल्पना त्यांनी बाजारपेठेला व्यवस्थित समजावून सांगितल्या. आणि आता मात्र व्यवस्थापन जगताला त्यांच्या संशोधनाला चांगल्या पद्धतीने विचारात घेणे भागच पाडले. व्यापार आणि उदिम जगतातील लोक त्यांचे लिखाण गांभीर्याने घेऊ लागले होते. अनेक व्याख्यानांमधून त्यांनी आपले विचार शांतपणे आणि तितक्याच परखडपणे मांडून अनेक सिद्धांत आणि नव्या विचारांची देणगी त्यांनी व्यावसायिक जगताला दिली. ८० आणि ९० च्या दशकात अमेरिकेतील आणि अमेरिकेबाहेरसुद्धा व्यवस्थापनशास्त्रातील गुरू अशी ख्याती प्राप्त केली.

नंतर त्यांनी पिरॅमिडच्या बॉटममध्ये कशा पद्धतीने संधी लपली आहे याविषयी एक विचार मांडला. तो विचार खूपच मोठ्या प्रमाणामध्ये चर्चिला गेला तसेच कितीतरी कंपन्यांनी प्रत्यक्षात त्यांचा हा विचार अमलात आणून जनसेवेबरोबरच नफासुद्धा कमिवता येतो हे सिद्ध केले.

दि फॉर्च्यून अँट दि बॉटम ऑफ पिरॅमिड या त्यांच्या विचारांमध्ये डॉ. सी. के. प्रल्हाद सांगतात झोपडी, वाडी आणि वस्तीमध्ये जगातील मोठ्या प्रमाणात लोकसंख्या राहत असते. त्यांना अंगोळीचे साबण, सॅनिटरी पॅड्स, कपडे धुण्याचे

साबण, जेवणाचे प्रश्न, कुपोषणाचे प्रश्न त्यांच्या प्राथमिक शिक्षणाचे प्रश्न असे अगदी साधे पण त्यांच्यापर्यंत न पोहोचलेल्या बाबींबद्दल त्या काळात कोणही अवाक्षर काढत नसताना त्यांनी परखडपणे स्वतःचे मत व्यक्त केले. या गटातील लोकांना वस्तू स्वस्तात देऊनही व्यवसायांना नफासुद्धा मिळवून देईल एवढी लोकसंख्या उपलब्ध आहे. त्यांच्याकडे गांभीर्याने पाहण्याची गरज असल्याचे निश्चून सांगितले आणि त्याचा परिणामसुद्धा कंपन्यांच्या विचारसरणीतील बदलामध्ये होऊ लागला. अनेक कंपन्या आता गरिबांना परवडेल अशा छोट्या डब्यांमध्ये, पाउचमध्ये आणि कमी किंमत आकारून पण जास्तीत जास्त नगांचे उत्पादन घेऊ लागल्या. याचा परिणाम असा झाला की जागतिक दर्जाच्या कंपन्या गरिबांचा विचार करू लागल्या आणि गरीब आणि श्रीमंतांच्यामध्ये एक खूप मोठी सामाजिक दरी निर्माण झालेली होती ती काही प्रमाणात कमी करण्याचे श्रेय सी. के. प्रल्हाद यांच्याकडून कोणीच हिरावून घेऊ शकत नाही. पिरॅमिडचा बॉटम म्हणजेच जगातील त्या वेळची ४०० कोटी लोकसंख्या एवढी मोठी बाजारपेठ पहिल्यांदाच जगासाठी समोर येत होती. यामुळे लोकांचे राहणीमान उंचावण्यास मदत झाली. मोफत नाही पण वाजवी किंमतींमध्ये वस्तू पुरवठ्यामुळे कंपन्यासुद्धा नफ्यामध्ये राहिल्या. जेवढे जास्त उत्पादन त्याच प्रमाणात कमी होत जाणारे उत्पादनखर्चाचे प्रमाण हा अर्थशास्त्राचा नियम त्यांनी पाया म्हणून वापरलेला पाहवयास मिळाला. प्रत्येक विकल्या जाणाऱ्या दर वस्तूमागील नफा कमी असला तरी उत्पादनाच्या संख्येचे प्रमाण हे प्रचंड असल्यामुळे व्यवसायांना मोठा नफा होऊ लागला. तसेच केलेल्या गुंतवणुकीवरचा मोबदला लवकरात लवकर आणि पुरेपूर अशी ती सगळी एकंदर प्रक्रिया घडू लागली. म्हणजेच एकीकडे या अतिनिम्न स्तरातील जनतेचे जीवनमान आणि त्यांचे आयुष्मान सुधारले आणि दुसरीकडे उद्योगपती आणि त्यांचे व्यवसाय तोट्यात न येता मोठ्या प्रमाणात नफा कमवू लागल्या. परिणामतः अशा कंपन्यांचेही आयुर्मान वाढू लागले. वरवर पाहता साधीसोपी वाटणारी संकल्पना परंतु ज्या वेळी व्यावसायिक हे फक्त नफ्याचाच विचार करत होते त्यावेळी त्यांनी व्यावसायिकता जपत समाजसेवा कशी करता येऊ शकते याविषयीचे डॉ. सी. के. प्रल्हाद यांचे विचार एकूणच व्यवस्थापनशास्त्राला अंतरबाह्य बदलून टाकणारे होते. ही संकल्पना प्रत्यक्षात अमलात आणण्यामागे प्रचंड मेहनत लागणार, मोठी जोखीम पत्करावी लागणार हे माहीत असूनही त्यांनी सखोल अभ्यास आणि संशोधन करून ते प्रत्यक्षात समाजामध्ये रुजविण्याचा वाखाणण्याजोगा आणि यशस्वी असा प्रयोग केला. याच्या आधारे त्यांनी टाटा कंपनी, प्रॉक्टर अँड गॅम्बल, युनिलिव्हर, आय.टी.सी. अशा अनेक कंपन्यांना वस्तू बाजारात आणण्यास भाग पाडून प्रसंगी अनेक कंपन्यांवरती सल्लागार म्हणून

कार्य करून ही गरिबांसाठीची संकल्पना सत्यात उतरविण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला. आज बँकांच्यामध्ये 'मायक्रोक्रेडिट' नावाची जी संकल्पना वापरली जाते. तसेच 'फायनान्सियल इन्क्लुजन' अशा संकल्पनांना एक चांगला पाया उभारणी करून देण्याचे श्रेय डॉ. सी. के. प्रल्हाद यांनाच द्यावे लागेल.

भारत सरकारनेही त्यांच्या या कार्याची दखल घेऊन २००९ साली पद्मभूषण या पुरस्काराने त्यांचा यथोचित सत्कार केला आणि त्यांच्या या योगदानास पोहोच देण्याचा एक प्रयत्न केलेला दिसतो. याच बरोबर त्यांना जागतिक दर्जाचेसुद्धा अनेक पुरस्कार प्राप्त झाले आहेत. १६ एप्रिल २०१० रोजी अशा या महान व्यक्तीचे निधन झाले.

ॐॐॐ